

PETAR BODLOVIĆ¹

Willard Van Orman Quine

Ontološka relativnost i drugi ogleđi

preveli Edi Pavlović i Iris Vidmar,
KruZak, Zagreb, 2011, 130 str.

UVOD

Willard Van Orman Quine (1908-2000) jedan je od najvećih i najutjecajnijih filozofa i logičara 20. stoljeća, a zbirka *Ontološka relativnost i drugi ogleđi* (1969) u samome je vrhu njegovih ostvarenja. Započinjanje jednog podugačkog prikaza ovako beskrvnim i kurtoaznim *truizmom* svakako nije način kojim se može posebno zaintrigirati čitatelja. Mnogo je pak zanimljivija činjenica kako su već tri godine prošle od KruZakova prijevoda, a da se njegov prikaz – koliko mi je poznato – ne može pronaći ni u jednom hrvatskom filozofskom časopisu. Time ne želim reći da je prijevod prošao nezapaženo unutar filozofske zajednice, niti želim pobuditi sumnju u nedostatke produkcije njezinih članova, već, ako ništa, ukazati na jednu nesretnu slučajnost. Iako sadrži oglede napisane pred (gotovo) pola stoljeća, knjiga svakako zasluđuje biti čitana i komentirana, a prijevod na hrvatski jezik zasluđuje biti istaknut kao vrijedno ostvarenje. Zamislio sam napisati prikaz u duhu koncentriranog čitatelja, bez svjesne namjere vlastitog „sufilozofiranja“. Potonje bi vjerojatno rezultiralo tekstom upitne kvalitete, ali neupitno *prevelike* kvantitete. S obzirom da knjiga sadrži šest neovisnih (iako tematski povezanih) ogleđa, prikaz će se sastojati od šest temeljnih dijelova. U

¹ Diplomski studij filozofije Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu; petar.bodlovic@yahoo.com.

svakome ću dijelu detaljno izložiti strukturu argumentacije iz pripadajućeg oglada. Tehničke dijelove argumentacije ću spomenuti, ali ne i detaljno opisivati. Zaključno ću se osvrnuti i na sitne nedostatke ovog, smatram, vrlo vrijednog prijevoda.

I

Prvi ogleđ u knjizi nosi naziv „Govoreći o predmetima“ i u vrijeme njezinog objavljivanja nije predstavljao novost. Započinje konstatacijom da su ljudi skloni misliti i govoriti o predmetima. Ovu sklonost ne treba objašnjavati nekom činjenicom o ljudskoj prirodi. Dovoljno se osvrnuti na izraženu potrebu prilagodbe nepoznatih obrazaca vlastitima prilikom nastojanja da razumijemo strane jezične izraze. U tim se nastojanjima u pravilu pozivamo na kategoriju predmeta. Quine se okreće znamenitome slučaju radikalnog prevođenja, tj. terenskoga lingvista čiji je zadatak razumjeti nepoznati urođenički jezik. U određivanju značenja urođeničkih izraza lingvist se može osloniti samo na opažanje i indukciju – on opaža da izgovaranje izraza prati određenu promjenu u okolini te na induktivnoj osnovi povezuje izraz s upravo tim tipom promjene. Lingvist uviđa korelaciju te pretpostavlja kako je *značenje* izraza povezano s onim što se pojavljuje. Svaki put kada se u okolini pojavi, primjerice, zec, urođenik izgovori nešto na svome jeziku. Lingvist tada može legitimno pretpostaviti da njegov izraz nagovještava zeca. Ono što on ne smije učiniti je bez zadržke tvrditi da izraz referira na zeca u našem, zapadnjačkom shvaćanju. Za pripisivanje takvog značenja – zbog argumenta iz indiferentnosti – jednostavno nema filozofske (znanstvene/bihevioralne) osnove. Na temelju bihevioralne evidencije ne možemo razlučiti jednu semantičku hipotezu (npr. da urođenik izrazom zaista referira na zeca kao predmet, integralno tijelo) od neke alternativne (referira na „zečstvo“ ili „neodijeljeni dio zeca“) pa su obje jednako legitimne. Lingvistov je prevođiteljski izbor arbitaran iz kuta dostupne evidencije – on u prevođenju na-

meće svoje obrasce i vrši ‘upis’ vlastite ontologije u nepoznati urođenikov jezik.² Mišljenje i govor o predmetima svakako mogu olakšati *svakodnevno* razumijevanje, ali pretpostavka o predmetnoj referenciji tuđih izraza *filozofski* je neprihvatljiva. Ovo nije slučaj samo s egzotičnim jezicima. Quine se okreće ‘domaćem terenu’ te razmatra opravdanost pripisivanja predmetne referencije djeci, imajući u vidu šest različitih faza učenja jezika. Ako dijete čini prve jezične korake, bilo bi neopravdano pretpostaviti da riječju „mama“ (iako je koristi u primjerenim okolnostima) referira na majku kao integralno tijelo, tj. predmet. Za takvu bismo pretpostavku trebali znati da je dijete svladalo složeni sustav kvantifikacije i identiteta, a to pak možemo tvrditi samo ako ispravno upotrebljava tzv. *individuativne termine*. Jedan je od takvih termina „jabuka“. Da bi ga ispravno upotrebljavalo dijete ga treba naučiti koristiti kao zbirni, konkretni generalni i apstraktni singularni termin. Individuativni termini, za razliku od onih iz prve faze učenja jezika (poput „mama“), imaju vrlo složenu ontološku pozadinu i savladavaju se u naprednijim fazama učenja. Stoga je djetetu koje tek uči prve riječi neopravdano pripisivati govor o predmetima.

Druga polovica ogleđa i dalje tematizira predmete, iako je govor o jeziku uglavnom zamijenjen govorom o ontologiji. Razlika je većinom nominalna jer za Quinea je jezik put k ontologiji, a ontološka pitanja – što će eksplicitno razmatrati u drugome ogleđu knjige – imaju smisla samo u odnosu na neki pozadinski jezik, tj. teoriju. Nadovezujući se na priču o učenju jezika, Quine opisuje kako se dijete usvajanjem apstraktnih singularnih termina pri miče ontologiji apstraktnih predmeta (atributa, klasa, propozicija itd.). No

² Kako to u svom prikazu ove knjige tumači M. Thompson, jedna je od osnovnih točaka Quineove filozofije raspraviti odnos između empirijske evidencije, istinitosti rečenice te pretpostavke postojanja predmeta. Stimulacijski uvjeti rečenice predstavljaju evidenciju za njezinu istinitost, ali nisu dostatna evidencija za pretpostaviti postojanje predmeta. Za ovo potonje potrebna su i određena lingvistička pomagala (Thompson, 1971: 335-7). Čovjek je tako „mjerilo ontologije, baš kao što je i mjerilo točaka referencije, ali nije mjerilo istine“ (1971: 339).

ontologija je apstraktnih predmeta, Quineovim riječima, „dovoljno masivna da podlegne pod vlastitom težinom“ (14). Razlog su tome paradoksi atributa i klasa, te problem individuacije (izostanka kriterija identiteta) kod atributa i propozicija. Klase su manje zlo od atributa jer se ne suočavaju s potonjim problemom. One su naime ekstenzionalne – dvije su klase identične akko uključuju iste predmete. Atributi su pak intenzionalni – ne postoji kriterij identiteta dvaju atributa, baš kao što ne postoji kriterij istosti značenja dva-ju jezičnih izraza. Carnap je doduše riješio problem identiteta atributa, ali tako što je pretpostavio istost značenja. Ova je pretpostavka, što je vidljivo iz primjera s lingvistom, neprihvatljiva unutar Quineova pristupa. Propozicije, kao apstraktni predmeti propozicijskih stavova, također imaju problem s određenjem identiteta (što će biti detaljno obrađeno u posljednjem pogledu knjige). Na koncu se postavlja pitanje: „Postoje li filozofski opravdani razlozi za prihvaćanje govora o apstraktnim predmetima?“³ Apstraktne predmete, s obzirom na problem identiteta, Quine naziva – poluentitetima. Kao što to u filozofiji obično biva, treba odvagati prednosti i nedostatke do kojih bi prihvaćanje poluentiteta dovelo. Quine smatra da bi njihovo prihvaćanje rezultiralo razdorom u logici te nužnošću ozbiljnog revidiranja i usložnjavanja logike naše konceptualne sheme. Njegov je zaključak u konačnici pomalo kontekstualistički – propozicijski i atribucijski stavovi legitimni su kao dijelovi svakodnevnoga govora, ali i nepotrebni za funkcioniranje stroge službene znanosti. Nedostaje im stoga ozbiljan filozofski legitimitet.

II

Razumijevanje drugoga pogleda – „Ontološka relativnost“ – uvelike je olakšana ako se knjiga počne čitati od početka. Ne samo da „Govoreći o predmeti-

³ Thompson (1971: 339) ovo pitanje također označava kao jedno od središnjih u Quineovoj filozofiji. S tim se nije teško složiti kada se ima u vidu koliko često Quine, najčešće preko apstraktnih singularnih termina, propituje pretpostavku nereferecnjalnosti termina.

ma“ pruža dobar uvod u autorove filozofske interese, već i čitatelja priprema na generalnu kronologiju Quineova filozofiranja (*od* naturaliziranog pristupa jeziku *prema* semantici i ontologiji) koja se često odražava na opću strukturu njegovih članaka. „Ontološka relativnost“, baš kao i prvi ogleđ, započinje opisom radikalnoga prevođenja, zatim ukazuje da njegove implikacije nisu vezane isključivo za egzotične scenarije (ponovno je fokus na apstraktnim predmetima), te završava ontološkom raspravom. Iako je i argumentacijska pozadina u načelu slična, ovaj se ogleđ ne usredotočuje na istraživanje kategorije predmeta, već na neodređenost značenja, tj. referencije. Quine se na samome početku osvrće na naturalizam J. Deweyja te naglašava kako su znanje, um i značenje dijelovi prirodnoga svijeta. Značenje je isključivo povezano s jezikom, tj. jezičnim izrazima.⁴ Jezik je pak javna stvar, društveno umijeće. Naturalisti ga promatraju isključivo kroz dispozicije za verbalno ponašanje pa i „značenja, ti paradigmatički slučajevi mentalnih entiteta, završavaju kao žito u biheviorističkom mlinu“ (21). Kada se ideji značenja pristupi bihevioristički (što je legitimno s obzirom da semantiku riječi u startu učimo indukcijom iz opaženih jezičnih *ponašanja* drugih ljudi), poznatu „teoriju odslikavanja“ valja odbaciti. Ona tretira značenja kao eksponate u muzeju, a riječi kao njihove etikete ili nazive. Bez obzira na mogućnost različitih jezičnih prijevoda (etiketa/naziva) značenja (eksponati) bi ostala ista – ona su jasno određena. Metodološki okvir naturalizma ne dopušta ovakvo shvaćanje. Quine se vraća primjeru radikalnog prevođenja upozoravajući da se izraz urođeničkova jezika, npr. „gavagai“, može jednako uspješno prevesti u više različitih termina domaćega jezika – „zec“, „zečstvo“, „neodijeljeni dio zeca“ itd. Moramo se stoga pomiriti s *neodređenošću značenja*. „Gavagai“ i „zec“ primjeri su termina *podijeljene referencije* (individuativnih termina) čija značenja nužno

⁴ Kako to formulira u „Dvije dogme empirizma“, značenje je za riječ ono što je Aristotelova bit za entitet, tj. „[z]načenje je ono što bit postaje kad je razdvojena od predmeta referencije i združena s riječju“ (Quine, 1987 [1951]: 70).

ostaju neodređena, bilo da ih pokušamo odrediti ostenzivno ili ne-ostenzivno. Quine ne dvoji da prijevod individuativnog termina može biti razuman. Lingvist može „gavagai“ prevesti kao „zec“ na temelju vlastite maksime da „trajan i relativno homogeni predmet, koji se pokreće kao cjelina u odnosu na kontrastnu pozadinu, predstavlja vjerojatnu referenciju kratkog izraza“ (27). No iako razumna i praktično korisna, takva se maksima evidencijski ne može braniti te ostaje filozofski neprihvatljiva. Neodređenost se značenja zadržava i u domaćem jeziku. Već i prevođenje termina „hladan“, upotrijebljenog od strane našeg susjeda, može proizvesti neodređenost referencije (značenja). Susjedov izraz, ovisno o okolnostima, možemo u vlastiti idiolekt prevesti homofonično, gdje „hladan“ zaista znači hladan, ili heterofonično, gdje „hladan“ zapravo znači – suzdržan. Sličnom suspenzijom homofoničnog prijevoda možemo i susjedov izraz „zec“ prevesti kao „zečji dijelovi“ čime ponovno dolazimo do problema neodređenosti referencije. Quine naglašava kako heterofoničan prijevod zahtijeva i prilagodbu drugih dijelova sustava, tj. da ovakva promjena u ontologiji (susjedov se „zec“ više ne odnosi na zeca, već zečje dijelove) podrazumijeva prilagodbu predikata. Drugim riječima, (i) suspenzija homofoničnog prijevoda nekoga termina te (ii) prilagodba značenja drugih ‘okolnih’ izraza rezultiraju drukčijom (ontološkom) referencijom toga termina. S obzirom da je njegova nova referencija evidencijski nerazlučiva od one izvorne, suočavamo se s objektivnom neodređenošću referencije (značenja) i u vlastitom jeziku.

Mogućnost promjene ontološke referencije preinakama u sustavu čini jednu od ključnih pretpostavaka Quineove filozofije općenito. Ona je analognu mogućnosti promjene istinitosne vrijednosti bilo kojega iskaza u teoriji putem preinaka istinitosnih vrijednosti drugih iskaza s kojima stoji u logičkoj relaciji. Tako teza neodređenosti značenja (referencije) termina ima isto argumentacijsko polazište kao ona o neopovrgljivosti znanstvenih hipoteza i teorija (Duhem-Quineova teza) ili pak teza o nepostojanju razlike između

analitičkih i sintetičkih istina iz „Dvije dogme empirizma“. Ne treba stoga čuditi da izlaz iz problema neodređenosti značenja (referencije) Quine pronalazi u ontološkom relativizmu. Pitanje o referenciji termina podliježe istim kriterijima smislenosti kao, primjerice, pitanje o položaju ili brzini. Besmisleno je govoriti o apsolutnom položaju ili apsolutnoj brzini – položaj i brzinu je moguće odrediti samo u odnosu na neki pretpostavljeni koordinatni sustav. Quine poantu ilustrira preko apstraktnih predmeta. Što je, naime, „broj“? Pitanje je smisljeno samo u odnosu na neku pretpostavljenu aritmetiku: „[B]rojevi su poznati samo putem njihovih zakona, zakona aritmetike, pa je tako svaki konstrukt koji je u skladu s tim zakonima – primjerice određeni skupovi – prikladan kao eksplicacija broja“ (35). Uglavnom, referenciju termina možemo odrediti samo u odnosu na pozadinski (meta)jezik. Quine i na ovome mjestu implicitno povezuje jezik s teorijom – odrediti značenja jezičnih izraza je isto što i odrediti univerzum i tumačenje neke teorije, a potonje je moguće samo u odnosu na metateoriju. S obzirom da rečenice metateorije također treba interpretirati, potrebna je pretpostavka meta-metateorije i tako *ad infinitum*.

Posljednji dio ogleđa donosi dosta tehničku raspravu koja služi za ilustraciju i obranu prethodnih stajališta. Quine raspravlja o ontološkoj redukciji, ‘proxy funkciji’, Löwenheim-Skolemovom teoremu, pitagorejskom univerzumu te objektivnoj i supstitucijskoj kvantifikaciji. Prema vlastitom kasnijem priznanju, upravo je ontološka redukcija ‘proxy funkcijom’ ključ neodređenosti značenja (referencije).⁵ Naime, redukcija znači odbacivanje univerzuma neke teorije u korist drugog univerzuma, a upravo ‘proxy funkcija’ omogućuje da se jedan univerzum preslika u dio drugoga ili cijeli drugi. Samim time što je redukcija ‘proxy funkcijom’ uvijek moguća, apsolutno značenje jezičnoga izraza nužno ostaje neodređeno – bilo koju ontologiju prirodnoga jezika je uvijek moguće preslikati u neku drugu.

⁵ Na kasnije Quineovo naglašavanje uloge ‘proxy funkcije’ upozorava Murphey (2012: 144).

III

„Naturalizirana epistemologija“ je možda i najznačajniji ogled u knjizi imajući u vidu važnost njegovih posljedica za suvremenu analitičku epistemologiju. Riječ je o najkraćem, a slabije upućenom čitatelju vjerojatno i najpristupačnijem ogledu. Započinje konstatacijom da se epistemologija bavi temeljima znanosti, a samim time i temeljima matematike. U analogiji s neuspjehom redukcije matematike na logiku (zahtijevala je teoriju skupova čija načela nisu manje sporna od matematičkih), Quine nastoji sugerirati kako trebamo općenito napustiti fundacionalistički projekt u epistemologiji i okrenuti se deskriptivnom pristupu. Tradicionalna je normativna epistemologija naime ‘zapela’ u slijepim ulicama. To nije vidljivo samo na primjeru matematike, već i na pozitivističkom pokušaju redukcije prirodnog znanja na osjetilno iskustvo.

Redukcionistički program uključuje prema Quineu dva odvojena, ali međusobno povezana istraživanja: (i) pojmovno i (ii) naučno. Pojmovno je zaokupljeno *značenjem*, tj. prevođenjem određenih (nejasnih) termina u (jasnije) termine opažanja, logike, teorije skupova i sl. Naučno je istraživanje usmjereno na dokazivanje *istinitosti* pojedinih tvrdnji iz očitih znanstvenih zakona (npr. teorema iz evidentnih istina). Quine smatra da je redukcija zakazala na naučnoj strani zbog poznatog Humeovog problema – ne možemo ‘bez ostatka’ empirijski utemeljiti (dokazati/opravdati) istinitost neke induktivne generalizacije ili induktivne predikcije. Pojmovna strana redukcije (kreativna rekonstrukcija) također ne dovodi do željenih rezultata i njezin je neuspjeh u ogledu obrađen nešto opširnije. Ugrubo, Quine smatra da je redukcija epistemološki opravdana ako i samo ako vodi eliminaciji jednog pojmovnog diskursa. To se pak postiže isključivo prevođenjem termina u ekvivalentan termin, tj. definicijom. Prijevod mora biti toliko strog da se početni pojam istovremeno učini legitimnim i suvišnim – *definire est eliminare*. Carnap, čiji je pokušaj pojmovne rekonstrukcije najsofisticiraniji,

znanstvene pojmove u konačnici ipak prevodi liberalnije, što ne rezultira ekvivalencijama, već implikacijama. Redukcionistički je projekt stoga neuspješan – on ne pruža zadovoljavajuća rješenja niti na naučnom niti na pojmovnom planu. Treba ga ostaviti po strani te umjesto utemeljujuće (normativne), prihvatiti naturaliziranu epistemologiju.

Naturalizirana je epistemologija zapravo poglavlje psihologije gdje pitanje o odnosu vjerovanja i evidencije postaje pitanje o odnosu između slike svijeta pojedinca i podražaja njegovih osjetilnih receptora. Quineovim riječima, „[...] čemu sva ova kreativna rekonstrukcija, sve ovo pretvaranje? Sva evidencija koju netko može imati na raspolaganju da bi u konačnici stvorio svoju sliku svijeta jest stimulacija njegovih senzornih receptora. Zašto jednostavno ne pogledamo kako se ova konstrukcija stvarno odvija? Zašto se ne odlučimo za psihologiju?“ (60). Pitanje o normativnom utemeljenju vjerovanja bi bilo zamijenjeno opisivanjem procesa njegova formiranja. Quine smatra da bi brisanje granice između epistemologije i psihologije donijelo napredak u istraživanju različitih filozofskih pitanja. Drugi dio oglada donosi i važna zapažanja o neutemeljenosti prigovora cirkularnosti naturalističke epistemologije (ne postoji nikakav oblik prve filozofije koja utemeljuje znanost pa se govoreći o znanosti smijemo koristiti i znanstvenim postignućima), kritiku pozitivističkog atomizma te ilustraciju teze semantičkoga holizma (iskaz nema vlastito empirijsko značenje, već značenje dobiva u odnosu na blok teorije/teoriju).

IV

Ogled „Postojanje i kvantifikacija“ donosi Quineov pokušaj smislenog određenja temeljnog ontološkog pitanja, onoga o postojanju. Stoga je jasno da – uzevši općenito – tematski uvelike nalikuje ogledu „O onome što jest“, koji je dijelom svake kvalitetnije antologije iz suvremene metafizike. „Postojanje i kvantifikacija“ započinje uobičajenim razračunavanjem s logičkim po-

zitivistima. Carnapovu doktrinu o kategorijalnim riječima (*Allwörter*) treba odbaciti. Njome se nastojalo pokazati da zaista postoji jasna demarkacija između smislenih pitanja/tvrdnji o postojanju te metafizičkih besmislica. Prema ovoj se doktrini nema smisla pitati o postojanju (najšire) kategorije. Samim time je bespredmetno tvrditi postojanje brojeva ili fizičkih predmeta, ali možemo legitimno tvrditi postojanje nekog niza brojeva (npr. primbrojeva između 10 i 20) ili konkretnih fizičkih predmeta (npr. zečeva). Kriterij je, naravno, verifikacionistička teorija značenja – postojanje kategorija ne može se verificirati, dok za postojanje primbrojeva i zečeva možemo navesti evidenciju. Quine ovakvo razmišljanje smatra nezadovoljavajućim. Prvo, ne postoji neki objektivni standard prema kojemu je neka riječ kategorijalna, a druga nije. Drugo, Carnapovo je odbacivanje postojanja kategorija krajnje dekontekstualizirano. Pretpostavka postojanja neke kategorije A može imati značajnu ulogu u konstrukciji i funkcioniranju uspješne znanstvene teorije što s kategorijom B, primjerice, nije slučaj. Carnapov pristup otpisuje i A i B (na temelju puke kategorijalnosti) te ostaje slijep na činjenicu da prva kategorija ipak zaslužuje više ontološkog „kredita“. U konačnici, Quine smatra da ne postoji jasna demarkacija između smislenog i besmislenog ontološkog diskursa. Tvrdnje o postojanju brojeva ili fizičkih predmeta jednako su smislene kao one o postojanju primbrojeva ili zečeva. Razlika je jedino u *stupnju* i naravi evidencijske potpore za jedne i druge.

Kritika logičkih pozitivista nije osnovni cilj članka, već je prije prigodna polazišna točka ili svojevrsan okvir za Quineovo razmatranje postojanja koje ide u dvama pravcima. Prvo se možemo pitati (i) što točno znači *tvrditi* postojanje. Odgovor je svojevrsni *reductio ad absurdum*: teorija tvrdi postojanje nekih predmeta ako pretpostavka njihovog nepostojanja dovodi do neistinitosti teorije! Prihvativši ovo inicijalno rješenje kao zadovoljavajuće, Quine se nadalje pita kako možemo *znati* da teorija podrazumijeva postojanje nekoga predmeta. Jedan je način pokušati unutar teorije pronaći vlastito ime za taj predmet. Nažalost, taj način nije adekvatan. Prvo, čak

ako i pronađemo riječ koja odgovara predmetu, ne možemo znati koristi li se ona kao ime – ona može biti generalni termin koji uopće ne imenuje predmet. Također, čak i u slučaju da riječ jest ime, ona može imenovati predmet kojemu teorija upravo odriče postojanje (npr. Pegaz). Jedino jamstvo da se vlastito ime koristi za izražavanje postojanja je pojavljivanje egzistencijalno kvantificiranog identiteta. Neovisno o tome je li riječ o identitetu, upravo egzistencijalni kvantifikator unosi postojanje u teoriju. Quine smatra da trebamo govoriti o kvantificiranim varijablama te se pri određenju postojanja ne usredotočiti samo na imena. Postoje, naime, teorije čiji univerzumi ne sadrže predmete s imenima pa postojanje njihovih predmeta nije izrazivo egzistencijalno kvantificiranim identitetom, ali jest standardnom egzistencijalnom kvantifikacijom. Stoga je za pokazati kako teorija pretpostavlja postojanje predmeta dovoljno prepoznati taj predmet među vrijednostima vezane varijable kvantificiranog egzistencijalnog iskaza. Drugo je pitanje vezano uz prvo, a glasi (ii): „Što uopće znači ‘postojati’?“ Ovdje Quine parafrazira svoje rješenje iz „O onome što jest“ tvrdeći kako je „postojanje ono što izražava egzistencijalna kvantifikacija“ (77). S eksplikacijom postojanja tu treba stati. Ne možemo dalje definirati egzistencijalni kvantifikator jer je riječ o primitivnom terminu. Ako pak nastojimo produbiti naše razumijevanje egzistencijalne kvantifikacije, trebamo se osvrnuti na pitanje evidencije za različite egzistencijalne iskaze. Na ovome se mjestu Quine osvrće na pozitivističko nasljeđe. Egzistencijalni su iskazi o kategorijama smisleni – za njih postoji evidencija, iako je njezin izvor nešto drukčiji. Egzistencijalne tvrdnje o brojevima zaista nisu utemeljene na evidenciji osjetila, ali kao evidencija za njihovu istinitost mogu poslužiti znanstveni *razlozi*. Naime, pretpostavka postojanja brojeva uvećava snagu i jednostavnost znanstvene teorije.

Do kraja se ogleđa Quine osvrće na još tri značajna pitanja. Prvo proizlazi iz njegove stalne podjele diskursa na svakodnevni i filozofski (znanstveni, teorijski). Naime, možemo li tvrditi da je „postojanje“ višeznačno? U sva-

kodnevnom govoru s mnogo manje zadržke pretpostavljamo istinitost egzistencijalnih iskaza. Zamislimo slučaj zeca u dvorištu. Normalan bi čovjek prihvatio istinitost rečenice „U dvorištu je zec“ bez ikakvog razmišljanja, dok bi teoretičar imaterijalist (čija ontologija sadrži samo mjesto, vrijeme i svojstva) rečenicu smatrao neistinitom. Quine smatra da „postojati“ zapravo i nije višeznačno, no čak i ako jest – onda je to na neproblematičan način. Ova višeznačnost, naime, ne rezultira konfuzijom niti kod običnoga čovjeka niti kod teoretičara imaterijalista. Nakon kratkoga osvrta na problem postularanja apstraktnih predmeta, Quine se osvrće na drugo važno pitanje. Riječ je o tzv. supstitucijskoj kvantifikaciji. U ovom su tipu kvantifikacije vrijednosti varijabli singularni termini. Njezina je prednost što operira iskazima (rečenicama) čiju je istinitost mnogo lakše bihevioralno odrediti. Ovo je, pogotovo iz perspektive Quineova pristupa, važna epistemološka prednost. No ipak se čini da bi prihvaćanje supstitucijske kvantifikacije podrazumijevalo ni manje ni više nego – odustajanje od razumnog bavljenja ontologijom. Univerzum singularnih termina nije jedini univerzum unutar kojega je smisleno govoriti o postojanju. Supstitucijska kvantifikacija pretpostavlja prebrojivi univerzum pa bi njezino bezuvjetno prihvaćanje isključilo, primjerice, postojanje realnih brojeva. Na toliku cijenu, prema Quineu, ne bismo trebali pristati pa na pitanje o postojanju valja odgovoriti upotrebom objektualne (klasične) kvantifikacije. Koje pak teškoće skriva ova odluka? Posljednji dio ogleda tematizira specifičan problem klasične kvantifikacije na kojega upozoravaju Hao Wang i Leon Henkin. Wang postavlja pitanje nije li klasična kvantifikacijska teorija samo jedan arbitraran izbor za govor o postojanju, a Henkin pokazuje da jednu rečenicu možemo, upotrebom klasične kvantifikacije, ispravno prevesti u dvije ne-ekvivalentne formule. Henkinov je izlaz iz ovoga problema prihvaćanje funkcija kao vrijednosti vezanih varijabli, ali Quine je dosljedno na strani klasične kvantifikacijske teorije. Ona je komparativno prihvatljivija jer omogućuje potpuni dokazni postupak za valjanost i inkonzistenciju, što nije slučaj s Henkinovim fun-

kcijama. Quine se nada da je ovo dovoljan pokazatelj kako izbor klasične kvantifikacijske teorije za govor o postojanju – ako ništa – barem nije arbitraran. Smatra kako ona „uživa neobičnu mješavinu dubine i jednostavnosti, ljepote i korisnosti. Jasna je iznutra i čvrsta izvana“ (90). Ono što izgleda arbitrarno upravo su devijacije od klasične kvantifikacijske teorije.

V

Ogled „Prirodne vrste“ započinje kratkim opisom Hempelovog (gavrani) i Goodmanovog (‘zelplav’) paradoksa indukcije. Paradokse Quine povezuje na način da pojmom ‘projektibilnog predikata’ – kojega Goodman koristi u opisu/dokidanju svojega paradoksa – pokušava doskočiti Hempelovoj konkluziji kako bi ‘zeleni list’ bio evidencija za „Svi su gavrani crni“. Projektibilnost predikata odriče mogućnost zelenom listu da bude evidencija za „Sve ne-crno je ne-gavran“, a onda po ekvivalenciji i za „Svi gavrani su crni“. Ona također objašnjava zašto smo – unatoč istoj evidenciji za zelenost i zelplavost – skloni vjerovati da će sljedeći smaragd iz Goodmanove zagonetke ipak biti zelen, a ne plav. Projektibilni se predikati naime zasnivaju na idejama sličnosti i vrste. One su samim time ključne za naše shvaćanje evidencije te naše induktivne intuicije. Prvi dio ogleđa je posvećen razmatranju odnosa između ‘sličnosti’ i ‘vrste’ te pokušaju definiranja koji bi zadovoljio stroge znanstvene kriterije. Potonji se cilj u Quinevom istraživanju pokazuje nedostižnim. Sličnost se ne može definirati brojem svojstava koje predmeti dijele jer je pojam ‘svojstva’ jednako sporan kao i pojam sličnosti. Alternativni prijedlog da je neka stvar sličnija prvoj negoli drugoj stvari ako s prvom dijeli članstvo u većem broju zajedničkih skupova, također ne zadovoljava zbog tzv. problema ‘promiskuiteta skupova’. Quine iznosi varijaciju na prethodni prijedlog koja govor o članstvu u skupovima zamjenjuje onim o članstvu u vrstama, ali smatra da takva definicija sličnosti ne pruža napredak. Zatim iznosi dvije moguće definicije ‘vrste’ u terminima ‘sličnosti’. Prva definira vrstu kao skup predmeta koji su sličniji nekom paradi-

gmatskom slučaju te vrste negoli njezinom kontrastnom slučaju. Carnapova pak definicija vrstu vidi kao skup čiji su članovi uvijek više međusobno slični nego što bilo koji od njih nalikuje nečemu izvan skupa. Prva definicija ne zadovoljava jer ne postoji jamstvo da bi generalna sličnost nekog predmeta paradigmatičkom slučaju zaista bila relevantna za njegovo članstvo u vrsti. Druga se pak definicija suočava s Goodmanovim problemom 'nesavršenog zajedništva'. U konačnici su pojmovi sličnosti i vrste povezani tako što zajedno variraju. No definicija 'vrste' putem sličnosti ostaje nepoznata, dok je definicija 'sličnosti' putem vrste teorijski beznačajna. Intrigantnom se nameće činjenica da su 'sličnost' i 'vrsta' elementarni pojmovi našeg (učenja) jezika i razmišljanja, a ne mogu se adekvatno prevesti u jezik logike i teorije skupova.

Drugi dio ogleda posvećen je upravo opisivanju elementarnosti pojmova 'sličnosti' i 'vrste' za naše razmišljanje te njihovom statusu u odnosu na napredak znanosti. Sličnost igra nezaobilaznu ulogu u (ostenzivnom) učenju jezika – ključne su fonetska sličnost, te sličnost budućih okolnosti izgovaranja riječi s početnim okolnostima u kojima je ispravno upotrijebljena (semantička sličnost). Quine napominje kako čak ni bihevioralni psiholozi ne dvoje da je standard sličnosti urođen te kako u njemu nema ničeg intelektualnog – on je ljudski koliko i životinjski. Sličnost je također u podlozi svih razumnih očekivanja, tj. induktivnog zaključivanja (očekivanje da će *slični* uzroci imati *slične* posljedice). Ne smijemo ipak olako pretpostaviti kako indukcijom otkrivamo istine prirode. Indukcija je zasnovana na *našem* shvaćanju sličnosti, a nije jasno zašto bi ono odgovaralo zbiljskom razmještaju svojstava s obzirom da nismo tvorc prirode. Ipak, pretpostavke evolucijske teorije uvelike pomažu utemeljiti tezu o podudarnosti našeg urođenog standarda sličnosti i razmještaja svojstava u prirodi. Prirodnom selekcijom preživljavaju oni geni u kojima je zapisan standard sličnosti koji omogućuje dobre indukcije, tj. onaj standard koji više odgovara zbiljskom razmještaju svojstava. Da nema ovoga podudaranja ne bismo bili tu gdje jesmo – izumrli bismo prije proširenja vlastitih

gena. Iako anticipira prigovor cirkularnosti (ispravnost indukcije dokazuje pozivajući se na darvinističke induktivne generalizacije), Quine ga odbacuje sukladno svome naturalističkome polazištu. Zanimljivo je kako nam standard sličnosti omogućuje indukciju, a upravo je uspješnost indukcije kriterij za njegovo revidiranje, tj. pregrupiranje predmeta u neke nove vrste. Primitivni standardi sličnosti i znanstveni standardi grupiranja se ne razlikuju u svojoj *naravi*, već *stupnju* sofisticiranosti koji se odražava na uspješnost indukcija. Quineovi su zaključci zapravo pragmatički. ‘Vrsta’ i ‘sličnost’ predstavljaju teorijski dvojbene pojmove, a stoje u podlozi još nekolicine znanstveno važnih pojmova (dispozicija, kondicional, pojedinačne uzročne tvrdnje). No mi smo predodređeni misliti uz njihovu pomoć i određene ‘vrste’ je legitimno pretpostavljati ukoliko vode dovoljno dobrim predviđanjima.⁶ S čisto teorijskoga aspekta, odbacivanje ideje ne-reducibilnog pojma ‘vrste’ je znak znanstvene zrelosti. Kada pojedinačna znanost taj pojam uspije reducirati na svoje temeljne termine, on postaje legitiman, ali istovremeno i – suvišan. Prema Quineu, neke su pojedinačne znanosti na dobrom tragu da u tome uspiju. Reduciranje pojmova ‘sličnosti’ i ‘vrste’ u apsolutnom smislu, koji nadilazi specifična svojstva pojedinačnih znanosti, ostaje čisto filozofska težnja čiju se smislenost može legitimno dovesti u pitanje.

⁶ Vrijedi naglasiti da Quine ne govori tek o pragmatičkom aspektu pretpostavljanja nekih vrsta, već smatra da sličnost zaista postoji. Drugim riječima, tvrdnje o sličnosti ovise o ljudskom jeziku (teoriji), ali sličnost *per se* je objektivna relacija u svijetu. U ovome je smislu, kako tumači Thompson, sličnost fundamentalnija od identiteta – ona za razliku od njega vrijedi i kad jednu ontologiju zamijenimo drugom. Thompson nas poziva da promotrimo rečenicu „Tobolčasti miš je teorijski sličniji klokanu negoli običnom mišu“. To je tvrdnja o sličnosti i pretpostavimo da je istinita. Sada možemo u potpunosti promijeniti ontologiju te govoriti o životinjskim stadijima. U rečenici „Svaki stadij tobolčastog miša je teorijski sličniji nekom stadiju klokana negoli nekom stadiju običnog miša“ relacija sličnosti i dalje vrijedi unatoč promjeni ontologije i nemogućnosti identificiranja životinja s njihovim stadijima. Prave su sličnosti invarijantne, neosjetljive na promjenu ontologije (Thompson, 1971: 347-350).

VI

Posljednji ogleđ u knjizi naslovljen je „Propozicijski predmeti“. Quineova je ideja istražiti obavljaju li propozicije svoju ulogu na zadovoljavajući način, tj. pruža li pretpostavka nečeg poput ‘propozicije’ ikakav napredak u rješavanju semantičkih pitanja. Propozicijama se unutar logike i filozofije jezika obično dodjeljuju dvije značajnije uloge: (i) one su nositeljice značenja (istinitosne vrijednosti) rečenica te (ii) predmeti propozicijskih stavova. U prvome i razmjerno kratkome dijelu članka Quine nastoji pokazati da propozicije kao nositeljice istinitosnih vrijednosti nisu potrebne. Njihova osnovna prednost – kao nositeljica kognitivnih značenja vječnih rečenica – bila bi u izbjegavanju stalno prisutnog problema relativnosti istinitosne vrijednosti (značenja) u odnosu na jezik. Uzmemo li za nositelja istinitosne vrijednosti vječnu rečenicu, uvijek je moguće da ista rečenica nekom lingvističkom slučajnošću ima različite istinitosne vrijednosti u različitim jezicima. Izgleda da je značenje jezično uvjetovano. Ako se propozicije shvati kao ne-jezične nositelje istinitosne vrijednosti ili se rečenice shvati kao jezični izraz ne-jezične propozicije, tada smo problem elegantno otklonili. No Quine smatra da se ovime ništa nije postiglo, već se od problema variranja istinitosnih vrijednosti od jezika do jezika – odustalo. Uostalom, propozicije podliježu problemu individuacije. Kako mi zaista možemo znati da dvije vječne rečenice (primjerice na različitim jezicima) izražavaju istu propoziciju? U strogo bihevioralnome smislu to ne možemo znati, stoga pretpostavka zajedničkog značenja (propozicije) ostaje samo i upravo to – pretpostavka. Skepticizam po pitanju značenja, o kojim god jezičnim izrazima bila riječ, očito je neizbježna posljedica Quineovog naturalizma. Propitujući kao moguće nositelje značenja konkretni govorni događaj i događaj izricanja vječne rečenice (događaj ne može biti bilingvalan), Quine se ipak vraća vječnoj rečenici kao najboljem kandidatu, a problem ovisnosti istinitosne vrijednosti o jezičnom parametru nastoji riješiti tako da potonji izjednači s trenutnim govornim dispozicijama. S obzirom da je ne samo moguće pružiti evidenciju o nekoj

dispoziciji, već sama dispozicija nalaže kako tu evidenciju prikupiti, ovakvo je rješenje u skladu s njegovim naturalističkim polazištem.

Propozicije nisu korisne ni kao predmeti propozicijskih stavova, tj. predmeti želja, vjerovanja, težnji itd. U središtu je ponovno problem individuacije. Usredotočimo se na izricanje propozicijskog stava „Stipe vjeruje da *P*“. Jesam li koristeći svoj jezični izraz *P* citirao ili parafrazirao Stipino vjerovanje? Možda je riječ o parafrazi koju bi Stipi zapravo bilo neistinito pripisati. Također, promotrimo propozicijski stav „Vjerujem da su sve strane Velike piramide jednake“. Nije u potpunosti jasno izražavaju li rečenice „Sve su strane Velike piramide jednake“ i „Sve strane Velike piramide imaju jednake kutove“ istu propoziciju mada – pretpostavimo li ekstenzijski jezik – imaju iste istinitosne vrijednosti. Nije jasno ni odgovara li propozicijski stav „Vjerujem da sve strane Velike piramide imaju jednake kutove“ početnome propozicijskome stavu. Quine smatra da problem individuacije opterećuje i same idiome propozicijskih stavova (vjerovanja, želje i sl.). Za njih stoga nema mjesta u ozbiljnoj znanstvenoj teoriji. U posljednjem dijelu ogleđa Quine razmatra može li ‘stanje stvari’ obaviti posao umjesto propozicija. Egocentrički propozicijski stavovi tiču se primjerice i ‘glupih’ životinja pa se problemom ovisnosti značenja o jezičnoj formulaciji (time i individuacijom) ne trebamo opterećivati. Primjerice, propozicijski stav „Mačka se želi popeti na krov“ jednostavno znači da Mačka želi biti „iznad“ krova. Mačka želi ‘stanje stvari’, tj. klasu svih mogućih svjetova u kojima se nalazi na krovu. No ‘stanje stvari’ kao predmet propozicijskog stava donosi nove probleme. Iako smo se riješili individuacije, sada se valja othrvati nizu teškoća vezanih uz pretpostavku mogućih svjetova (npr. problem identiteta kroz moguće svjetove). Quine stoga predlaže redefiniranje pojma mogućega svijeta – on više ne bi bio neka specifična distribucija točaka zauzetosti u prostor-vremenu (takva da podrazumijeva mačku na krovu), već moguća specifična raspodjela aktiviranih senzornih receptora (mačke, kada je na krovu). Time se dolazi do ‘spektra podražajnog obrasca’ ili ‘afirmativnog

podražajnog značenja' kao predmeta egocentričkog propozicijskog stava. Quine napominje da se rasprava time ne okončava jer 'podražajni obrazac' na svoj način povlači pitanja individuacije i nemogućnosti intersubjektivnog izjednačavanja podražaja. Napredak je ipak postignut jer nas on ostavlja u okvirima rasprave o značenju opservacijskih (prigodnih) rečenica, dok s propozicijama to nije bio slučaj.

ZAKLJUČAK

KruZakov prijevod ove knjige mogu komentirati samo uvjetno, svjestan izostanka vlastite prevodilačke kompetencije. Smatram da su Edi Pavlović i Iris Vidmar obavili prilično dobar posao, pogotovo uzevši u obzir da su Quineovi tekstovi ponekad toliko složeni da se čitatelj često i sam osjeća kao terenski lingvist. Osnovna je manjkavost prijevoda povremeni izostanak dosljednosti. Quineov govor *o* engleskom jeziku *na* engleskom jeziku, trebao bi biti preveden bilo u (i) govor *o* hrvatskome *na* hrvatskome bilo u (ii) govor *o* engleskome *na* hrvatskome. Drugim riječima, zašto se „English general and singular terms“ prevodi kao „[g]eneralni i singularni termini u *engleskome* jeziku“ (4, kurziv dodan), dok se „English cluster of inter-related devices of individuation“ i „when an English speaker would assent to ‘yellow’“ prevode kao „*hrvatskoga* skupa međusobno povezanih metoda individuacije“ (27, kurziv dodan) i „kada će govornik *hrvatskog* prihvatiti izraz ‘žuto’“ (99, kurziv dodan)? S obzirom da je teško vidjeti teorijski relevantnu razliku između hrvatskoga i engleskoga jezika u prvome primjeru, vjerujem da je riječ o propustu. Moguće je primijetiti i druge nedosljednosti. Nije primjerice jasno zašto se 'attributes' ponekad prevodi kao atribut, a ponekad kao svojstva. „[T]he paradoxes of classes go through *pari passu* for attributes“ se prevodi kao „paradoksi klasa prolaze *pari passu* za *atribute*“ (14, kurziv dodan), dok se „assumption of attributes as values of bound variables“ prevodi kao „pretpostavci da su *svojstva* vrijednosti vezanih varijabli“ (81, kurziv dodan). U ostalim člancima (primjerice „Prirodne vrste“)

‘svojtva’ je najčešće prijevod za ‘qualities’. Iako će ova neujednačenost rijetko koga zbuniti, nije ju na odmet istaći. U tekstu je moguće uočiti i stanoviti broj pravopisnih pogrešaka i tipfelera: omogućiti (2), „mama“ “voda“ (5), temin (7), subordiniran terminu „jabuci“ (7), ili_redukcija (43), rečence (61), idenitet (75), najverojatnije (90), hoćemo li ćemo očekivati (91), u u bilo kojoj (94), zašto bi mi (101) itd. Konačno, smatram da prijevodbene i jezične nespretnosti ne utječu previše na kvalitetu teksta te su prisutne u mjeri u kojoj ih je uvijek razumno očekivati.

Ovaj bih podugački prikaz završio pomalo retorički. Naime, zadovoljstvo mi je što na važnost prijevoda ove knjige ukazujem upravo u časopisu čije postojanje njezin prijevod u nekoj mjeri čini – suvišnim. Ima naime već cijelih petnaest godina otkako su upravo u *Scopusu* objavljeni prijevodi njezinih ključnih ogleda („Naturalizirana epistemologija“, „Prirodne vrste“) iz pera Tomislava Bracanovića i Stele Bulić. Unatoč toj sretnoj slučajnosti, ovaj prijevod ipak nije suvišan. Zašto? On bi, kako nas Quine uči, bio istovremeno legitiman i suvišan samo u slučaju da ga je moguće *prevesti* u vlastitu ekvivalenciju što ovdje ipak nije slučaj. Prijevodi četiriju ostalih ogleda jasna su ‘dodana vrijednost’.

Na koncu bih se – uz retoričku zlouporabu dvoznačnosti i duboko poštovanje prema Willardu Quineu – usudio reći da je upravo ovo KruZakovo izdanje primjer kako „prijevod“ može istovremeno biti *i* legitiman *i* – ne-suvišan.

Bibliografija

Murphey, M.G. (2012) *The Development of Quine's Philosophy*, New York: Springer.

Quine, W.O. (1987 [1951]) „Dvije dogme empirizma“, u: *Kontekst i značenje*, (ur.) Mišćević, N., Potrč, M., Rijeka: izdavački centar Rijeka (biblioteka Dometi), 69-87.

Quine, W.O. (1969) *Ontological Relativity and Other Essays*, New York: Columbia University Press.

Thompson, M. (1971) „W.V. Quine. Ontological relativity and other essays“, *Metaphilosophy*, Vol. 2, No. 4, 334-352.